УДК 883 К – 3.06 “18-19”

ПОЕТИКА МАЛОЇ ПРОЗИ НАДІЇ КИБАЛЬЧИЧ

Поліщук Л.В., викладач

Рівненський державний гуманітарний університет

Творчість Надії Кибальчич хронологічно припадає на кінець XIX та початок XX століття. Перші прозові твори письменниці були надруковані в “Літературно-науковому віснику”(ЛНВ) за 1899 рік [1, 310]. Це ж видання публікувало твори письменниці й у наступні роки. Творча спадщина цієї авторки невелика обсягом, проте прикметна своїми художніми особливостями. За життя письменниця видала кілька скромних збірок, але здебільшого публікувала свої твори на сторінках українських часописів Галичини та Східної України. Художня проза Надії Кибальчич в основному представлена двома книжками, які з’явилися у світ 1914 року, - “Оповідання” та “Дитячі оповідання”[2]. Так сталося, що ця творчість досі чекає на свого дослідника. Зокрема привертає увагу своєрідна поетика малої прози Надії Кибальчич, яка дотепер не була об’єктом дослідницьких студій.

При більш уважному погляді на літературний доробок письменниці зробимо висновок, що він не лише хронологічно збігається із періодом кінця XIX – початку XX століть. Адже цей часовий відрізок став цілою епохою українського культурно-естетичного життя, що характеризується радикальним оновленням принципів художнього письма, а також появою цілого ряду архітворів, котрі засвідчили потужність нашої національної літератури, її вміння бути не лише традиційною, але й модерною, новаторською. На тлі цього процесу фронтального оновлення твори Н.Кибальчич не були винятком. У неї можемо зауважити як прагнення зберегти національно-літературну традицію, так і відчуття потреби оновлення образно-стилістичних засад творчості, розуміння новочасних тенденцій у мистецькому русі Європи. Що ж спонукало письменницю шукати такого компромісу між минулим і сучасним у літературі?

Щоб відповісти на поставлене вище запитання, треба взяти до уваги багато чинників. Широкий світогляд, ґрунтовна освіта, національно-патріотичне виховання (Н.Кибальчич представляла вже третє покоління знаної української письменницької родини). Пізніше - також докладніше знайомство з європейською культурою під час кількарічного перебування в Італії та Австрії, звертання до перекладацької практики, яка, звичайно, удосконалювала літературну “школу”. І, що не менш важливо, тривале й дуже потрібне для молодої письменниці творче спілкування з видатними майстрами української літератури Лесею Українкою та Іваном Франком. У першому випадку письменниць єднали не тільки творчі інтереси, але й риси особистої долі, життєві страждання, пов’язані з хворобами та необхідністю перебувати поза межами рідного краю, у вигнанні.

І літературна освіта, і творчі взаємини в письменницькому середовищі Надії Кибальчич сприяли утвердженню її власних засад творчості. Заявивши про себе як початківець без жодних амбіцій, письменниця й надалі вагалася в думці щодо вартості її творів. Такі її сумніви зрозумілі з огляду на відсутність критичних відгуків на публікації в періодиці та особливо вразливе творче сумління. І в цьому смислі особливо залежало на тому, як творчість Кибальчич буде сприйнято в літературних колах. Спілкування з Франком та Лесею Українкою підтверджує прихильне ставлення старших письменників до творчості молодої авторки. Так, Леся Українка в одному з листів заспокоювала молодшу колегу по перу: “Взагалі Ви даремно так песимістично ставитесь до Ваших творів: вони всі інтересні, а се головне, що ж до виробленості, то се “набута річ”, як не тепер, то колись при окремому виданні”[3, 310-311].

Треба наголосити: у цьому випадку йшлося не про літературну безпорадність письменниці, а тільки про її завищену самовимогливість на тлі творчості таких велетів пера, якими були Франко та Леся Українка. Однак важливим є й інше: Надія Кибальчич важко та наполегливо шукала власну стежину в літературі; вона не стала епігоном авторитетних українських письменників свого часу. Таланту й самооцінки вистачило на те, аби послідовно виявляти й виробляти риси власної творчої індивідуальності.

На перший погляд, художня проза Надії Кибальчич виконана в традиційному стилі, а її новизна неявно виражена. Принаймні, якщо оглянути ранню творчість (маємо на увазі твори, писані й опубліковані протягом 1900-их років), то зауважимо традицію і в темах письменниці, і в засобах характеротворення. Проте новизна вкрадається тут непомітно. Це та новизна, яку влучно характеризував Іван Франко у статті “Старе й нове в сучасній українській літературі”: “…”Нове”, що вносять у літературу наші молоді письменники… лежить не в темах, а в способі трактування тих тем, у літературній манері або докладніше – способі, як бачать і відчувають ті письменники життєві факти… У них інша вихідна точка,

інша мета, інша техніка. Коли старші письменники завсіди клали собі метою описати, змалювати такі чи інші громадські чи економічні порядки, ілюструючи їх такими чи іншими типами, або змалювати такий а такий характер, як він розвивається серед такого чи іншого окруження, нові письменники кладуть собі іншу задачу. Для них головна річ людська душа, її стан, її руки в таких чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле своє окруження залежно від того, чи вона весела, чи сумна... Відси брак довгих описів та трактатів у їх творах і та переможна хвиля ліризму, що розлита в них. Відси їх несвідомий наклін до ритмічності й музикальності як елементарних об'явів зворушень душі"[4, 107-108].

Наведена характеристика багато в чому слушна щодо творчості Надії Кибальчич. Принаймні, новизну письменниці слід вбачати, як і вказує Франко, не в темах і образах, а в способі творення художніх образів, у тій неповторній авторській інтонації, присутність якої, безперечно, вловлюється в оповіданнях та етюдах Н.Кибальчич. Із цієї точки зору проза письменниці наближається до здобутків нової школи європейської літератури, витвореної на переломі XIX та XX століть. Із побутовізму акценти образотворення поступово, але послідовно зміщуються в бік психологізму. Такий висновок можна зробити на підставі аналізу еволюції творчих засад Надії Кибальчич, якщо оцінити її перші прозові спроби 1899-1901 років та більш зрілі твори, що увійшли до збірки "Оповідання" (К., 1914).

На жаль, прозова творчість Надії Кибальчич майже непоміченою пройшла повз увагу критики. Та й сьогодні її доводиться заново включати в літературний контекст доби, оскільки проза письменниці, за винятком кількох творів, не передруковувалась у пізніших, посмертних виданнях, а отже, лишається невідомою не лише читачам, а й дослідникам. На нашу думку, це несправедливо. Адже ця творчість не тільки надається до ілюстрації певних тенденцій українського літературного процесу переломного періоду кінця XIX – початку XX століття, але й іноді підноситься до рівня найкращих зразків художнього письма того періоду.

Прозову творчість Н.Кибальчич, друковану в ЛНВ 1900-х років та деяких інших виданнях, можна умовно поділити на дві групи. До першої віднесемо оповідання та образки, написані в дусі традиційної народницької літератури, панівної у 2-ій половині XIX століття й досить популярної на межі століть. Це твори "На полюванні", "Знайшли!", "Весною", "Засуджені", "Малий Ніно" та ін. Друга група, яку складатимуть оповідання виразно модерної орієнтації, репрезентується творами "Десь грають", "Уривки з автобіографії Ідеї", "Фантазія", "Флорентійської ночі" та ін. Звичайно, цей поділ досить умовний, бо якогось свідомого, виразного роздвоєння творчих засад письменниці не спостерігалося, а звернення до новітніх мистецьких засобів та прийомів тільки оприявнювало творчі пошуки письменниці, її шлях поміж вірністю традиції та необхідністю оновлення, модернізації української літературної творчості. Останнє гасло, як відомо, сміливо відстоювали жінки-письменниці: гостро й відверто говорили про це Ольга Кобилянська та Леся Українка, не цуралися також вдаватися до полеміки з означених проблем.

Уже з перших кроків Кибальчич як прозаїк була прикметна тонким ліризмом, намаганням створювати пластичні психологічно-настроєві картинки. Ліричний талант вдало поєднується в її особі з епічним, хоча письменниця не була майстром гострих і драматичних сюжетів. Цікаво, що її спроби, виконані у традиційному штибі народницького оповідання, є водночас і спробою вийти з пласкої зображальності останнього. Візьмемо за приклад колоритний образок "Знайшли!"[5]. Зовні він нагадує схему звичайного "виробничого" оповідання. Та лише зовні. Якщо приглянутися уважніше, то виявимо подвійний характер сюжету: зовнішній сюжет відтворює виробничий епізод, натомість внутрішній формується за принципом новели, тобто закладається і розвивається в психології персонажів – від натяку до страшного факту. Ідеться про смерть одного з персонажів. На початку образка тітка Одарка висловлює передчуття біди: "Щось буде… якесь лихо… Се передчуваннє мені…"[5, 51] Проте зовні все благополучно, й сестри заспокоюють тітку, вважають її переживання марними. Далі цей нюанс ніби затушовний, але він розвивається підспудно. Мотив тривоги проходить у творі приховано, на рівні сугестії, але все ж іноді проявляється. У кінці твору він досягає логічного завершення: страшне передчуття справджується через трагічну смерть Івана під час купання в саджавці. Таким чином, авторські акценти тут переносяться зі сфери об'єктивно-зображальної у сферу суб'єктивно-виражальну, а це вже засвідчує наближення твору за стилем письма до тієї "нової школи", яку так глибоко характеризував Іван Франко.

У поетиці малої прози Надії Кибальчич особливе місце посідають імпресіоністичні засоби письма. Лірико-імпресіоністичні елементи присутні в більшості її творів, а нерідко їх значення є наріжним з точки зору композиції та ідейного змісту. Серед перших публікацій письменниці містився етюд "Десь грають" (*малюнок*, за авторським визначенням жанру). Ця імпресіоністична замальовка має на меті передати звучання музики, її вплив на душу людини (героїні Марти). Отже, словесні образи підпорядковані тут вираженню музичних інтонацій. Через те варто до них скрупульозно придивитися, відчути ритміку, наростання мотиву, його гучніші та тихіші сплески тощо. Увесь образок складається з дев'яти абзаців тексту, здебільшого коротких. Але в цьому тісному просторі повноцінно передаються музичні ефекти, точніше те відлуння, яке вони будять у душі Марти. Могутні акорди музики ("дужі", "тремтючі та журливі") виразно контрастують із тугою героїні, на тлі самотності та чужини. У цьому лапідарному творі виникають, проте, не лише виразні словесні й музичні образи, але й живописні. З

окремих штрихів складається мозаїка картин і вражень: тиха ніч, місяць, зоряне небо, високі ґотичні бані костелу, принишкле місто в темряві ночі, з одного боку, й "ночі на Україні з глибоким, живим небом та пахучим клечанням вишень у розцвіті"[6], що постають у ностальгічному спогаді героїні, з іншого боку. Усього лише кількома штрихами авторка створює цілу низку образів, наповнює коротенький етюд звуками, барвами, пахощами, динамічною енергією життєвих стихій та людської психіки. Образ музики в цьому творі постає синкретичним, втілюючи широку гаму зорових та слухових асоціацій.

Надалі поетика Н.Кибальчич збагачується новими елементами. Можна знайти в прозі письменниці не лише імпресіоністичні деталі, а й елементи символізму чи експресіонізму, неоромантизму. Цікавим твором у цьому плані є "Уривки з автобіографії Ідеї" (ЛНВ, 1902). Фрагментарна композиція, оповідь від першої особи, алегоричний характер твору – усі ці риси зближують оповідання з новітньою європейською белетристикою малих форм. Подібні твори зустрічаємо в Михайла Яцкова, Гната Хоткевича, Дніпрової Чайки в українській, Станіслава Пшибишевського в польській, Леоніда Андрєєва в російській літературах. Символіка та алегорія відіграють у них дуже важливу роль, перетворюючись у стрижень авторської ідеї, втілюючи новизну світобачення епохи модерну в європейській культурі з поглибленим, драматизованим сприйняттям дійсності та світу мистецтва і краси.

Один із найбільш вдалих зразків малої прози Н.Кибальчич – "Флорентійської ночі". Недаремно саме ця річ була опублікована на сторінках журналу "Українська хата", відомого своїми модерністськими орієнтаціями в літературному процесі. За жанровою специфікою твір належить до новел. Щоправда, це особливий тип новели – психологічний, із внутрішнім сюжетом та драматизмом; у нашій літературі тієї пори він найяскравіше репрезентований творами Михайла Коцюбинського. У новелі Н.Кибальчич переважає виразне, колоритне, іноді різке імпресіоністичне образотворення. Образ міста, його історії, давнини, містичної причетності до минулого твориться впевненими імпресіоністичними мазками. Тут уже відчувається рука вправного майстра. А ще – що, зрештою, не менш важливо, - є справді глибоке, інтуїтивне відчуття теми, її епічного і ліричного аспектів.

У творчій еволюції, якої зазнала мала проза Надії Кибальчич, виразно позначилася орієнтація на новітнє європейське письменство, на засади естетики модернізму. У поетиці цієї авторки розвивались нові для свого часу прийоми та засоби образотворення, пов'язані з естетичними відкриттями імпресіонізму та символізму. Це мало певне значення для утвердження в цілому в нашій літературі засад модерного мистецтва – із зосередженням уваги на внутрішньому світі, переживаннях та відчуттях героя, свідомих та підсвідомих процесах, які в ньому відбуваються, із залученням палітри нових виражальних засобів – музики, живопису, руху.

Разом із тим треба зауважити, що письменниця не була радикальною прихильнею модернізму, вона намагалася поєднувати модерність художнього письма з найкращими традиціями національної прози XIX століття. Постать Надії Кибальчич треба визнати в ряді тих талановитих представників української літератури межі XIX та XX століть, які внесли кардинальні зміни в структуру української прози [7, 148]: витворили культ психологізму, забезпечили поєднання лірики й епосу, різноманітних мистецьких ефектів. Звідси – значення скромної, але вагомої письменницької праці Надії Кибальчич.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературно-науковий вісник. – 1899. – Т.V., Кн. 2. – С. 181-184; Т.VIII., Кн. 12.
2. Кибальчич Н. Оповідання. – К.: Друк. Першої друк. Спілки, 1914. – 146 с.; Кибальчич Н. Дитячі оповідання. – К.: Друк. Першої друк. Спілки, 1914. – 68 с.
3. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – Т. 12. – К.: Наукова думка, 1979.
4. Франко Іван. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 35. – К.: Наукова думка, 1982.
5. Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. XIV. – Кн.V. – С. 51-54.
6. Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. X. – Кн.IV. – С. 140.
7. Денисюк І.О. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. – Львів: Академічний експрес, 1999.